

A történeti Jézus alakja új megvilágításban.

I.

Dr. Snow, a chikágói unitárius teológiai főiskola kiváló igazgatója az angol unitáriusok mult évi londoni nagygyűlésén többek között a következő megállapításokat tette: Amerikában, éppen úgy, mint a világ bármely részében a keresztény hívek templomlátogatósi buzgósága az utóbbi évek folyamán nagymértékben aláhanyatlott, ami világosan mutatja, hogy a jelenleg érvényben levő különböző keresztény egyházi szertartások a modern embert többé ki-elégíteni nem tudják, annak érdeklődési körén kívül esnek. A templombajárók számának csökkenése azonban egyáltalában nem jelenti azt, hogy egyúttal a hívek vallás iránti érdeklődése és vallásos hite is megszűnt volna. Megállapított tény az, hogy családi körben, barátok között a modern ember vallásos kérdések megvitatására sokkal több időt fordít, mint azt az előző nemzedékek tették. A nálunk is ismert gyakorlati teológus fenti megállapításaihoz még a következő megjegyzést is hozzáfűzte: a mai ember alapjában véve ma is vallásos, s habár érdeklődése más irányban alakult ki és fejlődik, amint azt az előző nemzedékeknél ismerjük, egy pontban a modern ember érdeklődése alig csökkent s ez a történeti Jézus alakjának, szerepének és jelentőségének állandó vitatása és magyarázása.

A Dr. Snow megfigyelések alapján felépített megállapításai nyomán mi magunk is saját körünkben megfigyelhetjük, hogy egy ügyes, új szempontokból megvilágított és új felfogásban megírt Jézus-életrajzot a keresztény ember ma is mindig szívesen olvas. Ennek az általános érdeklődésnek következménye az, hogy a mi korunkban is annyian kísérlik meg Jézus életét és munkásságát lehetőleg új megvilágításban elélnk tární. A modern teológiai irodalom egy igen jelentős százalékát még mindig Jézus-életrajzok képezik. A világ majdnem, minden fontosabb nyelvén, keresztények és nem-

keresztények, hitetlenek, történetirók, teológusok, társadalmi ujitók, költők és regényirók lépten-nyomon egy-egy új életrajzot dobnak az európai és amerikai könyvpiacokra.

E Jézus-életrajzok azonban általában véve egy pontban megegyeznek, még pedig abban, hogy a történeti Jézusról semmi újat nem mondanak. Legtöbbjük a nagyszerűen működő képzelet szüleménye, vagy pedig alá nem támasztható, romantikus feltevések és magyarázatok összesége.

A történeti Jézusról valami újat mondani valóban nehéz, aminek egyik legfontosabb oka az, hogy az első évszázadbéli előttünk ismeretes történelmi dokumentumok száma elenyészően csekély.

Tacitus, az első keresztény évszázad második felének és a második század elejének kiváló latin történetirója, műveiben a keresztényekről csak egyetlen egy helyen tesz említést; egy másik latin történetiró, Suetonius körül-belül ugyanabból az időből szintén egyetlen egyszer, egy rövid mondatban említi a keresztényeket, mindkettő a néri üldözésekkel kapcsolatban. Josephus Flavius, az első évszázad legkiválóbb zsidó történetirója csak a „Zsidó régiségek“ című történeti művében foglalkozik a keresztényekkel. Végül pedig az egykorú zsidó rabbi-irodalomban találunk néhányszor Jézus- és első keresztényekkel kapcsolatos megjegyzéseket.

E néhány, többnyire rövid, nem mindig megbízható és gyakran nem elég világos utaláson kívül az őskereszténység kialakulásának és a Jézus személyének kritikai visszaállításánál kizárólag a keresztény írásokra vagyunk utalva, amelyek igen természetesen semleges, teljesen tárgyilagos képet a tulajdonképpeni eseményekről nem adhattak.

A történeti bírálat, mely már több mint egy évszázaddal ezelőtt megkezdette nagy munkáját, célul tűzte ki Jézussal és az első keresztényekkel kapcsolatban a történelmi tényeket legalább megközelítőleg megállapítani s ennek alapján elválasztani a dogma Krisztusától a történeti Jézus alakját, hogy világosan álljon előttünk Jézus, az ember.

Mondanunk sem kell, hogy e törekvés mindezideig teljes sikerrel nem járt. Az a sok Jézus-életrajz, mely a múlt és jelen évszázad folyamán megjelent, sok új problémát vetett fel és oldott is meg, de a tulajdonképpeni célhoz csak egy néhány lépéssel vitte közelebb a történelmi kutatást.

A vallástörténeti iskola vezető képviselői az utóbbi időben Jézus életével kapcsolatos problémák kutatását nagyjából abba hagyták és a kereszténység eredetét Jézus élettörténetének kutatása helyett a korszak általános vallási és politikai állapotának vizsgálatával, a római, görög és zsidó háttér kutatásával próbálták megvilágítani.

II.

A modern liberális teológia említett pesszimiztikus álláspontját, mely szerint sok kílátás nincs arra, hogy Jézus élete történetére a történeti kutatás valaha is új fényt deríteni tudjon, — nem fogadja el egy Eisler Róbert nevű nyelvtudós, történetíró és teológus, aki nemrég megjelent nagyszabású „Jézus, a Mesiás és Keresztelő János” című,¹ eredetileg német nyelven, két hatalmas kötetben, majd 1929-ben angolul is kiadott művében bátran kijelenti, hogy az evangéliumok leírására teljesen új fényt vet Josephus Flavius „Zsidó háboru története” című történelmi művének régi orosz verziója, melyben Jézusról és Keresztelő Jánosról eddig ismeretlen és Josephus előttünk ismeretes művéből teljesen hiányzó feljegyzések találhatók.

Érdemes e munka történeti háttérével és főgondolatmenetével röviden megismerkednünk.

Eisler könyve minden más Jézus-életrajztól vagy bármilyen, a kereszténység eredetével foglalkozó munkától radikálisan különbözik. A tény az, hogy a szerző konkluziói igen sok, a kereszténység által alapul hagyományosan elfogadott álláspontot komoly veszéllyel fenyegetnek, ha azok részben is történelmileg bebizonyíthatók lesznek.

Josephus Flavius (37—100) jeruzsálemi magasrangu zsidó papicsaládból származott és a farizeusi pártnak volt a hive. A végzetes zsidó háboru (66—70) idején római fogságba került. Szerencsére azonban Vespasianus, akinek ő a császári koronát megjósolta, a jóslat beteljesedése után, szabadon bocsátotta. Josephus Jeruzsálem eleste után Rómába ment és ott élte le életének hátralevő részét. Hazájától elszakadva, politikai tekintetben megsemmisült népe történetének megírását határozta el. Ő a zsidók legnagyobb görögül író

¹ *Eisler Robert: Jesus Basileus ou Basileausas, die messianische Unabhängigkeitsbewegung vom Auftreten Johannes des Taufers bis zum Untergange Jakob des Gerechten. Két kötet. Heidelberg, 1928.*

történetirója. Fontasabb művei, melyek minket ez alkalommal közelebről érdekelnek, a következők: „A zsidó háboru története“ („De bello iudaico“), melyet eredetileg arámi nyelven írt, továbbá a „Zsidó régiségek“, („Antiquitates iudaicae“), husz kötetben. A 18-ik kötet, az u. n. Testimonium Flavianum-ban szó van Jézus munkásságáról, keresztfeszítéséről és feltámadásáról; ez a rész azonban a legtöbb tudós véleménye szerint későbbi keresztény betoldás.

Josephus Flavius „Zsidó háboru története“ című munkájának mintegy tizenöt orosz kéziratban a XV.-ik és XVI.-ik századból fennmaradt szláv verziója teljesen ismeretlen volt egészen 1866-ig, amikor egy Popov nevű orosz tudós azokat nyilvánosságra hozta és felhívta a tudományos körök figyelmét arra, hogy e szláv verzió egyes helyei Jézusra és Keresztelő Jánosra vonatkozóan új, eddig ismeretlen anyagot tartalmaznak. Berends Sándor, eszt tudós, Popov kutatásait tovább folytatta és 1906-ban kiadta a régi orosz szöveg német fordítását a Jézusra és Keresztelő Jánosra vonatkozó részekkel együtt és egyúttal közzétette következő elméletét: a »Zsidó háboru története« *eredetileg arámi nyelven íródott és a jelenlegi szláv verzió ennek az arámi szövegnek egy görög fordítás után készült fordítása; Josephus művének jelenleg ismert görög szövege csupán később jelent meg.*

Schürer német teológus Berends elméletét elvetette s a többi teológusok is általában kedvezőtlenül fogadták. Schürer a következőképpen érvelt: ha egy olyan ismert és olvasott író, mint Josephus Jézusról és Keresztelő Jánosról olyan szenzációs megállapításokat tett és ha azok a „Zsidó háboru“ bármely szövegében is benne voltak, hogyan lehetséges az, hogy a nicea-ellenes keresztény irodalom róluk semmit sem tud?

Erre a kérdésre éveken keresztül senki sem adott érdemleges választ; Eisler Róbert aztán fennemlített könyvében megpróbálja a nehéz kérdésre kielégítően válaszolni. Eisler éveken keresztül tanulmányozta Josephus könyvének ó-orosz dialektusban írt szövegeit és arra a felfedezésre jutott, hogy valóban a szláv szöveg egy meg lehetőszen hosszú különleges anyagot tartalmaz, mely a Nyugat-Európában ismert görög szövegekből teljesen hiányzik. A teológusok nagy részének véleménye szerint azok jóval későbbi betoldások, mégpedig egy keresztény-ellenes kézről. Eisler azonban hangsúlyozza, hogy ezek az eddig ismeretlen szövegek nem betoldások, hanem az

eredeti szöveg fordításai, amelyeket Josephus maga írt. Eisler szerint ezeket a Jézussal és Keresztelő Jánossal kapcsolatos szövegrészeket egy igen szigorú keresztény cenzura szándékosan megsemmisítette a IV. és V-ik évszázad folyamán, az I. Konstantin és I. Valentinian uralkodása közötti időszakban. A cenzorok minden hozzáférhető írást szigorúan megvizsgáltak s a keresztény egyházra veszedelmesnek talált részeket részben megsemmisítették, részben teljesen átírták vagy megcsonkították. A cenzorok kérlelhetetlen kezei elől Josephus munkájának első vázlata megmenekült, mert annak létezéséről a cenzorok nem tudtak, csupán a hivatalos görög fordításról. Eisler állításai szerint a jelenlegi orosz verzió a munka első vázlata alapján készült. Bizánci zsidók segítségével e korai szöveg Oroszországba került és ott az orosz egyház keretén belül létezett zsidó szekta használatára a régi orosz nyelvre lett lefordítva. A szövegen az idők folyamán több helyen változtatás történt, de az eredeti szöveget Eisler szerint kellő nyelvismerettel, szaktudással és türelemmel vissza lehet állítani.

III.

Eisler hatalmas könyvének minden egyes részére nem terjedhetünk ki, de a minket leginkább érdeklő problémát röviden fel kell vázolnunk: mi ujat tartalmaz a szláv szöveg Jézusról?

Eisler szerint úgy Jézust, mint Keresztelő Jánost életükben úgy a zsidók, valamint a római hatalom képviselői a forradalmi zsidó nacionalizmussal sokkal szorosabb kapcsolatban levőnek tartották, mint ahogyan azt az ujszövetségi hagyomány előtünk feltünteti. Eszerint Jézus kivégzése elsősorban politikai cselekedet volt, mert a zsidók őt, mint Izrael szabadítóját, mint megváltó királyt éltették. A kereszten talált felírás: *Jesus Nasareus Rex Judeorum* a legelső nem-keresztény vagy keresztény-ellenes dokumentum, mely az esemény politikai jellegét világosan mutatja.

Egy nagy botrány, melynek Pilátus volt az értelmi szerzője, készítette Jézust arra az elhatározásra, hogy Keresztelő János félbehagyott munkáját folytassa. Pilátus ugyanis az elődei által tiszteletben tartott szokásokat és jogokat nem becsülve, az Antónia erődbe, azaz éppen a templom dombjára vitette katonáival azokat a katonai

jelvényeket, melyek a császár arcképét ábrázolták. Jézus fellépése tehát politikai okokra vezetendő vissza.

Jézus a nemzeti függetlenségi mozgalom többi prófétáitól abban különbözött, hogy az erőszak eszközét elítélte. Eleinte abban a hitben élt, hogy az ő királysága ugyszólván magától meg fog valósulni és elég lesz, ha egyszerűen szétküldi a „tizenkettőt“, akik kormányozzák Izraelt és a „hetvenet“, (Luk. 9. 2.), akiket majd szétküld a világ népei fejének és aztán kiküldöttei által az egész világ az ő parancsa alá fog tartozni. Jézus ezen első naiv kísérlete természetesen csődöt mondott. Ekkor azonban Jézusnak újabb gondolata támadt. Programja megvalósíthatása céljából az egész zsidó népet a pusztába való tömeges kivonulásra akarta rábírní. Elhatározta, hogy bevonul Jeruzsálembe, hogy a husvétkor odazarándokló zsidóknak a pusztába való kivonulást prédikálja. Előre gondolt arra, hogy ez a kivonulás a római hatalom beleavatkozása nélkül nem történhetik meg és ő esetleg áldozatul esik. Erre az esetre Pétert bizta meg, hogy a messiási közösséget irányítsa az ő dicsőséges visszajöveteléig. Jézus meg is indult tanítványaival Jeruzsálem felé. Eisler szerint több százra ment azoknak a száma, akik már köréje össze voltak gyűlve, amikor az Olajfák hegyéhez érkezett. Ekkor történt, hogy Jézust is elragadta hivei lelkesedése és a pusztá helyett Jeruzsálembe vonult be kis seregével, mely ujjongva éltette őt, mint a messiás királyt. Jeruzsálemben észrevétlenül sikerült bevenniök a templomot. Ugyanakkor egy másik csoport elfoglalta a város délkeleti részén a Siloe tornyát. Mindez olyan gyorsan és ügyesen ment végbe, hogy legalább pillanatnyilag a római őrség rendet teremteni nem tudott. Végre Pilátus erősítéseket küldött és a lázadást nagy kegyetlenséggel elnyomta. Pilátus katonái behatoltak a templomba és az istentiszteletet a legnagyobb brutálítással vérbefojtották. Amikor Jézust elfogták, alig volt a felkelőkben már valami ellenállás. Néhány órával később Jézus, mint a felkelés vezére, kiszenvedett a kereszten.

A szláv szöveg egyik része Jézus külső alakjáról, fizikai megjelenéséről számol be. Az Eisler által kritikailag visszaállított szöveg így hangzik: „Abban az időben megjelent egy bizonyos ember mágiikus hatalommal, ha egyáltalában embernek nevezhetjük őt, akít bizonyos görögök Isten egy fiának hívnak, tanítványai azonban az igazi prófétának, aki állítólag halott személyeket támasztott fel és

minden betegséget meggyógyított. Ugy természete, valamint alakja emberi volt; egyszerű megjelenésű, érett koru, alacsony, hosszukás arccal, hosszú orral, szemöldökei az orr fölött találkoztak, úgy hogy a nézők félhettek tőle; gyér hajjal, de fejének közepén egy vonal vonult végig, a nazarénusok divata szerint és kifejtetlen szakállal.“

IV.

Eislert fejtegetéseiben tovább nem követhetjük, de a felsorolt néhány vonás is elég világosan mutatja a módszert, ahogyan ő elméletét felépítette. Ez ismertetést azonban néhány kritikai megjegyzés nélkül nem zárhatjuk le.

Kétségtelen, hogy sok minden helyes és elfogadható Eisler óriási felkészültséggel megírt munkájában. A szerző egyik nagy érdeme az, hogy igen sok értékes, eddig részben ismeretlen dokumentumot összegyűjtött és így közkinccsé tett. Továbbá kétség nélkül elfogadható Eisler elméletének azon fontos pontja, hogy igen nagy számu nem-keresztény és keresztény-ellenes dokumentum, mely a kereszténységre nem kívánatos anyagot tartalmazott, a IV. és V. század folyamán a keresztény cenzura áldozatává esett. Az is Eisler érdeme, hogy az összegyűjtött anyagok az evangeliumokra részben új fényt vetítenek, amennyiben arra engednek következtetni, hogy a Jézus idejében Eisler által feltételezett politikai háttér, mely a zsidók életében mindig olyan fontos szerepet játszott, a keresztény hagyomány és az eddigi bibliai kriticismus általában mindig kissé aláértékelt.

Vannak azonban Eisler elméletének óriási hibái, hiányosságai is, amelyeket neki megbocsátani nem lehet, mert azok különösen olyankor esnek súlyosan latba, amikor homályos, de egyttal életbevágóan fontos dokumentumok értelmének bizonyításáról van szó. Egyszerű feltevéseket, homályos utalásokat fontos elméletek felállításához alapul felvenni nem lehet. Ezt tette azonban sajnos Eisler igen sok esetben és így önkényes eszközökkel felállított elmélete nagyon ingatag alapokon nyugszik. A szláv Josephus problémája nagyon bonyolult és Eisler érveit ezideig még kielégítően bizonyítani nem tudta. A tényállás az, hogy mi a „Zsidó háboru története“ korábbi vázlatáról semmit sem tudunk és annak egykori létezéséről a hivatalos görög szövegben csupán Josephus bevezető szavaiból

szerzünk tudomást és eddigi ismereteink szerint arról az első évszázadok keresztényei sem tudtak semmit. Eisler érvei ezen a ponton nagyon, de nagyon bizonytalanok és egyáltalában nem meggyőzőek. Hogy csak egy példát emtítsünk, Eisler azokhoz a kutatókhoz tartozik, akik a Testimonium Flavianum Jézussal foglalkozó részét sem a maga egészében nem hagyják helyben, sem nem dobják el teljesen, hanem a középutat választják, hogy t. i. a Josephus eredeti szövegét a keresztények később átdolgozták. Eisler merészségben minden eddigi elődjét tulszárnyalja, ahogyan az eredeti szöveget visszaállítja. A vezető szempont e problémával kapcsolatban Eislernél a következő: Josephus *nem tudhatott* hallgatni Jézusról s éppen olyan kevésbé a farizeus ellenségről valami jót mondani. Tehát kedvezőtlenül kellett róla nyilatkoznia és annak nyomait lehet a szövegben felfedezni. Eislernek tényleg igaza van annyiban, hogy azt a tényt, hogy Josephus Jézusról ugyszólván semmit sem tud és hogy az őskeresztény gyülekezetről is, mely pedig a 60-as években már a római nyilvánosság előtt szerepel, az első évszázad utolsó harmadában Rómában elkészített nagy történelmi művében teljesen hallgat, nehezen tudjuk magunknak megmagyarázni. De hogy Josephus mit *tud* tenni és mit *kell* neki tennie, azt mi nem tudhatjuk, ezért tehát abból kel kiindulnunk, amit eddigi ismereteink szerint ő ténylegesen tett. Erről írásai adnak felvilágosítást. Ezeket azonban a történeti és filológiai metodikai törvények tiszteletben tartásával és állandó figyelembevételével kell megvizsgálnunk, nem pedig előre felállított kész állásponttal, amint azt Eisler tette.

Az Eisler által visszaállított szláv szövegben kétségtelenül legérdekesebb és legkülönösebb a Jézus külső alakjával foglalkozó rész. Ez természetesen a keresztények igen nagy részét, talán tulnyomó többségét Eisler iránti ellenszenvvel tölti el, mint aki felelősségérzet nélkül állít a nazáreti mesterről hihetetlen és sértő dolgokat. A legnagyobb nehézséget e probléma megoldásában az a körülmény okozza, hogy Eisler állításainak kritikai megvizsgálása és ellenőrzése nagyon nehéz. Jelenleg még nagyon kevés számottevő keresztény teológus ismeri a nehezen hozzáférhető és tulnehéz ó-orosz dialektust és így az elmélet részletesebb tudományos megvitatása és komoly értékelése óriási akadályokba ütközik.

Mindenekfelett azonban Eisler legnagyobb hibája tulzott egyoldalúsága, mely könyvének olvasása közben lépten-nyomon szemünkbe

ötlik. Jézust, mint történelmi alakot, a teológusok az utolsó két évszázad folyamán minden oldalról megvilágították. Ha Eislernek e könyvével csupán az lett volna a célja, hogy saját, különleges, új elgondolása szerint állítsa eléink Jézust, mint egy regényes elbeszélés hőseit, nem számítva komoly tudományos értékelésre, akkor természetesen célját teljes mértékben elérte volna, mert kétségtelenül történetét nagyon érdekesítően építette fel. Ebben az esetben csak azt lehetne kifogásképpen felhozni, hogy a történetet a nagyközönségre való tekintettel olvashatóbbá tehetette volna. Eisler azonban ennél sokkal többet akart, amennyiben a szerinte hiteles új, szenzációs, eddig ismeretlen adatok alapján az őskereszténység legelső szakaszának és főképpen Jézus alakjának teljesen új szempontokból való tárgyalását, egy teljes ujjáértékelés szükségességét hangoztatja.

Ezt a merész vállalkozást természetesen Eisler távolról sem oldotta meg kielégítően. A szláv Josephus Jézusra vonatkozó részeinek problémája e munka után is iöbnyire megoldatlan marad. Eisler teljesen figyelmen kívül hagyott sok lényeges, hiteles adatot, amelyek Jézusra vonatkozólag a szinoptikus evangéliumokban találhatóak és Jézus alakját és jelentőségét tulságosan leegyszerűsítette.

Arra a nehéz kérdésre, hogy egy egyszerű politikai, szélsőséges nacionalista lázadásból hogyan tudott a kereszténység megszületni, Eisler igen természetesen nem tud felelni. Tény az, hogy ha tanítványok és hívők Jézusban csupán a politikai szabadítót látták és tisztelték volna, akkor arról a kis lelkes csoportról ma nem beszélhetnénk, mint a kereszténység megindítóiról.

Eisler könyvének egyik legnagyobb értéke számunkra abban áll, hogy a szláv Josephus problémájára széles körökben felhívta a figyelmet, ami már magában véve eredménynek számít.

Strasbourg.

Ifj. Kovács Lajos.

A mujnai unitárius egyházközség rövid története.

Mujna község Odorheiu megye délnyugati részén fekszik a szászok és románok lakta vidék tözsomszédságában, régen az oclandi, most az odorheiu alsó kerületben. Északfelől nagy hegyek és erdőségek védelmezik a zord szelek ellen. Itt van a 814 m. magasú Likoldala, hol még ma is a régi hat üregből két barlangszerű üreg meg van, de sokkal kisebb méretben, mint hajdan. Hagyomány szerint a régi török-tatár háborúk idején a nép ide szokott menekülni. Máréfalva, Kénos, Telekfalva határán van még ehhez hasonló kőlik. Délfelé szép nyilás van termékeny földekkel a Ramocsára, mely egyszersmind határvonal is a derzsi Ramocsától. Itt terem az ugynevezett Ramocsa virág vagy gyalog borostyán (*Daphnekeuron*), mely szép bibor piros szép változatos színével és kellemes illatával még élvezetesebbé teszi a kies és üde májusi szép természetet.

A régi időben itt, Erkedén, Peteken, valamint Erdély számos más helyén, szláv telepítés volt. Minden bizonnal régi község. A 13-ik százévben volt egy Herman nevű papja, kiról a püspöki dézsmákról szóló okmányban említés van.

1602 év augusztus havában, mikor Básta a népet a császár hűségére feleske'tte „Muzna“ néven szerepel. 1605-ben a székely és erdélyi hadak Petki János ujonnan kinevezett fővezér vezérlete alatt „Mu'sna“ határában táborozva, innen küldenek követeket a szászokhoz, felszólítván, hogy záros határidő alatt esküdjenek fel Bocskay fejedelem hűségére. 31 nemes és 11 jobbágy esküdött fel 1602-ben. A Bolyai, Fábián, Szél, Demeter, Ádám, Simon, Szende, Szakál, Szarka, Barlok, Kavor, Olá, Langos, Szász, Dakó, Lukács családok eltűntek, a Bán, Kocs, Kis, Máté, Kinda, Kerestély, Márton, Lajos, Kovács, Barta, Bartos, Csoszó, Dénes családok utódai ma is élnek.

Székelymuzsnától délkeletre fekvő és Felsőfejér körhöz tartozó Pálos nevű unitárius egyházközség és északnyugatra fekvő és a székelykereszturi egyházkörhöz tartozó Sárpatok nevű unitárius egy-